

Марченко Н. О.,

*викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Петренко Д. М.,

*викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЙ ВІЙСЬКОВОГО ОДЯГУ В АНГЛОМОВНОМУ ТА УКРАЇНОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті проведено лексико-семантичний аналіз номінацій військового одягу на базі англomовного та українomовного дискурсу. Охарактеризовано проблему дослідження та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сформульовано мету статті та зазначено перспективи подальших пошуків у напрямку лексико-семантичного дослідження номінацій військового одягу в англomовному та українomовному дискурсі.

Розглянуто погляди лінгвістів на поняття “лексико-семантичне поле”, описано основні властивості та ознаки лексико-семантичних полів, їхню структуру. У статті визначено структурну організацію лексико-семантичного поля “CLOTHES” та його інтегральні семи. Лексико-семантичне поле постає особливою, ієрархічно-організованою сукупністю мовних одиниць, які належать до різних частин мови, і які об'єднуються інваріантним значенням. У статті виявлено історичний аспект дослідження номінацій військового одягу. Досліджені типи взаємозв'язку одиниць лексико-семантичного поля. Для прикладу проаналізовано номінації одягу тематичної групи “military clothes” та “військовий одяг” у родo-видових та антонімічних кореляціях, відповідно в англomовному та українomовному дискурсі. Наведені приклади з художньої літератури, в яких відображається застосування номінацій військового одягу. У висновках запропоновано: подальше дослідження структурування номінацій військового одягу в рамках лексико-семантичного аналізу, визначення прагматичного модулю розгляду номінацій військового одягу в англomовному та українomовному дискурсі сьогодення, а також визначення лексико-семантичного взаємовпливу на формування номінацій військового одягу в англomовному та українomовному дискурсі.

Ключові слова: семантична ознака, категорія, лексико-семантичне поле, інтенціонал та імплікаціонал лексичного значення, семантичні кореляції, родo-видові відносини, гіперонім, гіпонім, тематична група, семіотика, невербальний знак, уніформологія.

Постановка проблеми. Розвиток мовознавчої науки супроводжується інтенсивним пошуком теоретичних основ дослідження лексико-семантичного рівня, встановлення його системно-структурних елементів, відношень між ними. Через динамічний характер функціонування мовних одиниць існує потреба постійного уточнення системи лексичних значень та структурування словникового фонду мови.

Як відомо, лексичне значення є важливим інструментом закріплення в мові результатів пізнавальної діяльності людини. Систематизованість лексики формується шляхом згрупування лексем за ознаками, обраними для використання у процесі спілкування. За допомогою саме семантичних ознак ми відрізняємо одні слова від інших, отже вони здійснюють диференційну функцію. З іншого боку, семантичні ознаки об'єднують слова між собою в різні парадигматичні угруповання [1, р. 95]. Дослідженням лексико-семантичного аналізу, у тому числі теорії поля займалися Ф. де Сосюр, Й. Тріп, В. Гумбольдт, Дж. Лайонз. Розглядаючи невербальний компонент комунікації у формі лінгвального позначення одягу у вигляді номінацій та дескрипцій одягу у письмових дискурсах, варто згадати роботи Р. Барта, П. Екмана, Г. М. Коваленка, Л. Солощук. Однак питання лексико-семантичного вивчення номінацій військового одягу в паралелі англomовного та українomовного дискурсу залишається дискусійними та потребує подальшого вирішення.

В даній статті ми розглянемо особливості лексико-семантичного аналізу окремої тематичної групи, представленої номінаціями військового одягу на основі англomовного та українomовного дискурсу, зокрема наведемо приклади дослідження номінацій даної тематичної групи у ракурсі різних семантичних кореляцій.

Мета статті полягає у виявленні шляхів проведення лексико-семантичного аналізу номінацій військового одягу та їх порівнянні на базі англomовного та українomовного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Семантична ознака може виконувати одночасно дві функції: групувати лексичні одиниці й роз'єднувати (на підставі інтегральних і диференційних сем). Семантичні ознаки є компонентами значення окремої лексеми, а також компонентами, що організують лексеми в лексико-семантичні групи.

Працюючи над номінаціями одягу, на наш погляд, необхідно об'єднати їх у категорію під назвою CLOTHES.

У лінгвістиці науковці трактують категорію по-різному. Зокрема, когнітивісти визначають категорію як одну з пізнавальних форм мислення людини, що дає змогу узагальнювати досвід і здійснювати його класифікацію [2, с. 29].

Отже, категорія – це одна з пізнавальних форм мислення людини, в якій об'єднано ментальні образи об'єктів дійсності, подібних за певними релевантними ознаками. Категорії є ментальними структурами, своєрідними квантами знання, якими

оперує людина в процесі мислення. Кожна категорія має ім'я в природній мові, таким чином будь-яке ментальне утворення корелює із мовним знаком.

Становлення поняття системи пов'язано з виникненням так званої теорії лексико-семантичного поля (ЛСП). Власне, ця теорія охоплює безліч точок зору, варіантів однієї спільної ідеї смислового зв'язку слів один з одним. Основоположником теорії поля вважається німецький вчений Й. Трір, на чий вплив вплинули думки В. Гумбольдта про внутрішню форму мови і ідеї Ф. де Соссюра про мову як про замкнуту систему. На думку Й. Тріра, система мови розділяється два типи полів: понятійні поля і відповідні їм словесні поля, а кожне з полів розділяється на елементарні одиниці – поняття та слова. Таким чином, Й. Трір визначав мовні поля як мінімальні самостійні одиниці мови, що представляють собою відносно замкнуті двосторонні єдності понятійних і словесних полів [3, pp. 55–57], оскільки між двома видами полів спостерігається повний паралелізм, отже, понятійно-словесні поля постійно розвиваються в напрямку все більш точної відповідності слова поняттю.

Семантичне поле являє собою структуру, в якій виділяється змістове ядро або інтенціонал лексичного значення і периферія семантичних ознак навколо ядра – імплікаціонал лексичного значення [4, с. 24]. В центр ядра входять лексичні одиниці, в смисловій структурі яких домінуючу позицію займає ознака, що збігається з поняттям, що інтегрує поле. Ядро включає в себе найбільш вживані і функціонально-навантажені слова, які виражають родові поняття.

Для периферії характерні більш конкретні, видові поняття, і чим більше семантичних ознак в них укладено, тим більше вони віддалені від ядра.

Групувати мовні одиниці у межах семантичної польової структури дозволяє асиметрична природа знака, тобто його здібність виражати декілька значень, і, водночас, передача єдиного екстралінгвістичного поняття різними різнорівневими засобами мови.

Взаємозв'язок одиниць ЛСП може бути певного типу. Семантична кореляція визначається як відносина знака до інших знаків. Вважається, що лексичне значення слова описується семантичної кореляції [5, р. 172]. Інакше кажучи, виявлення кореляцій, що пов'язують це слово з іншими словами в мові, сприяє адекватному визначенню значення. Основними типами семантичних кореляцій є синонімія (повний або частковий збіг позначених понять); антонімія (позначення полярних понять, при цьому обов'язкова наявність інтегральної семи); партонімія (зв'язок між об'єктом і його складовими частинами); родовидові кореляції, що пов'язують слово з більш загальним поняттям (гіперонімія) і слова, що позначають певні види цього поняття (гіпонімія), саме цей тип відносин пояснює неоднорідність семантичного поля; конверсивність (зв'язок між словами, що позначають одну і ту ж ситуацію, але з різних точок зору [5, р. 172]).

Семантичні ознаки лексичних одиниць категорії CLOTHES пов'язані зокрема родовидовими (гіпер-гіпонімічними) відносинами. Зважаючи на те, що гіперо-гіпонімія виступає одним із найбільш фундаментальних видів структурних відношень у лексиці мови [1, р. 101], вважаємо, що доцільним буде приділити увагу її вивченню у категорії CLOTHES.

Гіперо-гіпонімічні відношення прийнято тлумачити як ієрархічну організацію елементів у семантичному полі, засно-

вану на родо-видових зв'язках, коли семантично однорідні одиниці включені у відповідний клас найменувань. Родова частина називається гіперсемой (архісемой), видова частина – гіпосемой (за диференційними ознаками) [6, с. 47]. Таким чином, слова, які відповідають видовим поняттям (наприклад, *jacket, coat, poncho*), є гіпонімами до слова, що співвідноситься з родовим поняттям (*outerwear*), тобто гіпероніма.

Серед дослідників досі триває дискусія про те, які одиниці пов'язує між собою гіперо-гіпонімія – лексичні чи поняттєві. Більшість науковців схиляється до другого підходу. Зокрема, на думку А. Круза, гіперо-гіпонімічні відносини відносяться швидше до поняттєвої сфери [7, р. 15]. Л. Мерфі також стверджує, що гіпонімія рідко функціонує як відношення між словами, проте майже завжди як відношення між концептами та об'єктами, які позначають ці слова [8, р. 216].

Отже, семантичну категорію розглядаємо як конструкт свідомості, побудований на гіперо-гіпонімічних (родо-видових) відношеннях, де гіперонімом є загальне семантичне значення категорії, гіпонімами – часткові значення, які структурують категорію за принципом дихотомічного поділу, реалізованого в ієрархічній будові (в класичному розумінні категорії), або за прототипами (в теорії поля).

Лексема CLOTHES є ядровим концептом даного лексико-семантичного поля через узагальнюючий характер. До основних визначень лексеми *clothes* належать: 1. *the things that people wear to cover their body or keep warm*; 2. *things such as dresses and trousers that you wear to cover, protect, or decorate your body*; 3. *covering for the human body* [9]. Отже, всі речі для вбрання, захисту тіла та способу самовираження об'єднуються під поняттям одягу.

З'ясувавши, що ядровим концептом лексико-семантичного поля “Clothes” є поняття одягу, у подальшому досліджуємо окремі мікрополя та периферію категорії ОДЯГ.

Лексико-семантичне поле (ЛСП) має складну парадигматичну структуру. Одиниці поля можуть включатися в цілий ряд відносин, в результаті чого створюються певні парадигматичні угруповання. Важливою для нашого дослідження категорією, що входить в ЛСП, є тематична група. Тематична група – це об'єднання лексем, що позначають певну предметну сутність. Виділення тематичних груп залежить від завдань дослідження: групи можуть бути ширшими і більш вузькими, одні і ті ж слова можуть потрапити в різні групи в залежності від критерія, покладеного в основу виділення тематичної групи. Вибір критеріїв залежить багато в чому від суб'єктивної волі дослідника [10, с. 130].

Ролан Барт вивчав взаємодію семіології не тільки з лінгвістикою, а й з етикою, логікою, соціологією та культурологією. На його погляд наука про знаки прагне не просто надавати технічні описи знакових систем, а й систематично співвідносити їх з ситуаціями індивідуального та соціального життя [11, р. 26]. Термін “семіологія” Барт застосовував для позначення загальної науки про знакові системи, у той час, коли “семіотиці” надавав конкретизуючого змісту (“семіотика одягу”, “семіотика їжі” тощо) [11, р. 7].

П. Екман та У. Фрізен запропонували концепцію невербального знаку, за якою невербальний знак володіє трьома конститутивними ознаками:

- 1) особливою природою походження (*origin*);
- 2) конкретною формою і правилами сполучуваності (*code*);

3) певною галуззю використання (usage) [11, p. 21].

Таким чином, враховуючи природу походження невербального знаку, варто розглянути номінації військового одягу в історичному аспекті.

Одним з актуальних завдань сучасної української військової уніформології є систематизація і вивчення фахової історичної термінології та упорядкування наявних відомостей про елементи історичного військового костюма [12, с. 4].

Певними результатами у вивченні етимології і семантики аналізованої терміносистеми відзначилися вітчизняні філологи, зокрема В.Й. Горобець, Г.В. Войтів, М.С. Рогаль, Н.О. Яценко. Однак їхні суто лінгвістичні студії проводились у рамках вузькодисциплінарних (мовознавчих) завдань і тому не представляють істотного прикладного значення. Окрім того, чимало із включених термінологічних одиниць раніше не були об'єктом лінгвістичного вивчення, тобто залишилися для вітчизняних мовознавців невідомими, насамперед через вельми обмежену кількість опрацьованих ними писемних пам'яток.

Не менший інтерес викличе аналізована лексика в науковців, які досліджують мемуарну літературу, історіографічні пам'ятки, побут українського народу часів Гетьманщини, історію української культури тощо [13, с. 4].

У військовій термінологічній підсистемі функціонують як мотивовані, так і немотивовані терміни. Мотивація реалізується на підґрунті виведення загального значення терміноодиниці зі значення її компонентів, може здійснюватися завдяки асоціативним зв'язкам, що є основою для виникнення метафори, метонімії, перенесення номінації за функцією.

Оскільки у цій роботі ми обмежуємося лише військовою справою, то потрібно визнати, що тут існує багато галузей, які можна розглядати як різні самостійні області знань або діяльності. Тому не можна говорити про загальне поняття “військовий термін”, а потрібно розрізняти терміни тактичні, організаційні, військово-технічні, терміни, які відносяться до різних видів військ і видам збройних сил і т.д. все це – різні галузі військових звань діяльності, для кожної характерна своя термінологія. В межах кожної з цих галузей значення терміна досить однозначне.

Зародження військової уніформології як наукової дисципліни припадає на кінець XIX – початок XX ст., коли з'явилися перші комплексні дослідження з історії військового костюма. Назва ж дисципліни (уніформологія або мундирилогія) увійшла до вжитку у наукових колах України, Росії та Польщі у 80–90-х роках XX ст.

Уперше об'єктом наукового дослідження український військовий мундир став у другій половині XVIII – першій половині XIX ст., коли з'явилися перші наукові праці українських та російських істориків (О. Шафонський, В. Рубан, В. Ломиковський, Г. Квітка-Осноряненко, М. Сементовський та ін.). В їх працях велика увага приділялась побуту українських військових формувань, їхньому одягу та озброєнню. Також важливою серед дореволюційних робіт є праця видатного українського вченого Д. Яворницького “Історія запорізьких козаків”, окремих розділ якої автор присвятив одягові запорожців, розглянувши його еволюцію від появи козацтва до кінця XVIII ст. Під час Першої світової війни на західноукраїнських землях, в Австро-Угорщині, з'явилися студії, що торкалися проблем української військової уніформології. Так “Руська самооборона на Галицько-угор-

ському пограниччю, 1848–1849” І. Кривецького є унікальною оскільки тільки в ній можна знайти опис мундиру “руських гірських стрільців” з репродукцією малюнка із зображенням справжнього одягу цих стрільців.

Розвиток української воєнної уніформології був перерваний з утвердженням радянської влади на території України, так як історія українських та російських військових формувань вважалася націоналістичним пережитком і була визнана ідейно шкідливою тематикою. У часи хрущовської “відлиги” в радянській Україні з'явилося кілька публікацій, присвячених українській військовій історії, зокрема козацько-гетьманського періоду. Так, В. Дядиченко у праці “Украинское казачье войско в конце XVII – начале XVIII в.” (1959) та О. Апанович в монографії “Збройні Сили України першої половини XVIII ст.” (1969) коротко розглянули питання забезпечення одягом українських військових формувань кінця XVII- першої половини XVIII ст. Але з 1972 р. українська військова історія стала остаточною табу, і дослідження з цієї галузі знань були оголошені “націоналістичними”.

За часів радянської влади українська військова історія майже не досліджувалася. Серед досліджень незалежної України варто відмітити працю І. Свешникова “Битва під Берестечком” в якій є ґрунтовний та детальний опис арсеналу ручної вогнепальної і холодної козацької зброї, амуніції, кінське спорядження, окремо збережених елементів одягу. Не менш вагомими є дослідження В. Задунайського який досліджував військо УНР. Він дослідив систему розробок, запровадження та змін в уніформі всіх частин та рангів УНА УНР. Також вагомими є дослідження В. Лапіна, Є. Славутича та О. Сокирко [14].

Досліджуючи семний склад значень лексеми “clothes”, було виявлено одну із архісем як “clothing designed for a particular purpose or for a particular occasion”, яка має розширення “uniform clothing” [15]. Однією з диференційних сем даної архісеми є “a standardized dress worn by members of the armed forces and paramilitaries of various nations”. Відштовхуючись від семантичного аналізу взагалі категорії ОДЯГ, можемо позначити “військовий одяг” як окрему тематичну групу, що у лексико-семантичному полі ОДЯГ буде відноситись до периферії поля. Для більш детального структурування, наприклад, візьmemo номінації військового одягу у родо-видових кореляціях. Якщо розглядаємо “uniform” у якості гіпероніма, гіпонімами можуть бути, наприклад, combat fatigues, olive-drab uniform, khakis [15]. Наведемо приклад використання лексеми “combat fatigues” у художньому творі:

They were in combat fatigues and wore the flashes of the Iron Hammer Brigade of the elite special forces command [16].

В україномовному дискурсі, здійснюючи семний розбір значень лексеми “ОДЯГ”, маємо аналогічне розширення архісеми «уніформа» як при дослідженні лексеми “CLOTHES” [17, с. 17]. Архісемою тематичної групи ВІЙСЬКОВИЙ ОДЯГ є “стандартизований одяг різних націй, який носять службовці збройних сил”. Розглянемо кореляції антонімії для подальшого структурування. Отже, виділяємо підгрупи плечового військового одягу та поясного військового одягу. Плечовий військовий одяг представлений лексемами, які у складі значення мають сему «верхня частина тіла», наприклад, корзно, кітель, кашне [18]. У художньому творі застосування лексеми «корзно» виглядає наступним чином:

Мстислав стояв стрункий, мов юнак, у червоному *корзні*, у блискучому шоломі [19].

Відповідно, лексеми із семою “нижня частина тіла” входять до складу поясного одягу, наприклад, ногавиці, шаровари, чикири, галіфе [17, с. 20].

Висновки. Сучасний етап розвитку науки про мову характеризується новим розумінням деяких традиційних лінгвістичних проблем, до яких належить і проблема польового підходу до аналізу мовних одиниць. Польовий підхід до вивчення лексичних одиниць мови робить можливим проникнення в глибину семантичних взаємозв'язків лексем, з'ясування ієрархічних взаємовідношень концептів, що вони виражають.

Лексико-семантичне поле, у свою чергу, є особливою, ієрархічно-організованою сукупністю мовних одиниць, які належать до різних частин мови, і які об'єднуються інваріантним значенням. Науковці вважають, що одиниці поля входять у парадигматичні, синтагматичні і асоціативно-дериваційні відносини, які відповідають основним вимірам поля і створюють його “об'ємне” значення. Виходячи з наведених у статті прикладах номінацій військового одягу, як в англійській мові, так і в українській мові, а також, розгляд досліджень в галузі уніформології, підсумовуємо, що лексико-семантичний аналіз варто проводити із урахуванням історико-когнітивного аспекту.

Перспектива подальших досліджень вбачається у вивченні усіх методів систематизації лексико-семантичних ознак номінацій військового одягу. На наш погляд, важливим у подальшому є дослідження категорії ОДЯГ у паралелі англійської та української мови, зокрема в області запозичених лексичних одиниць з англійської мови для актуалізації номінацій військового одягу в українській мові.

Література:

- Lyons J. Semantics. New York: Cambridge University Press, 1977. 897 p.
- Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
- Trier Jost. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: die Geschichte eines Sprachlichen feldes. Heidelberg: Winter, 1931. V. 1. 347 p.
- Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
- Filipec I. Česká synonyma z hlediska stilistiky a lexikologie. Praha, 1961. 172 p.
- Голянич М. І., Стефурак Р. І., Бабій І. О. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія. Івано-Франківськ : Сімик, 2011. 272 с.
- Cruse D. A. Noun and Its Varieties. The Semantics of Relationships: An Interdisciplinary Perspective, Information Science and Knowledge Management / ed. by R. Green, C. A. Bean, S. H. Myaeng. Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 2002. P. 3–22.
- Murphy M. L. Semantic relations and the lexicon : antonymy, synonymy, and other paradigms. New York : Cambridge University Press, 2003. 296 p.
- Longman URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/clothes> (дата звернення: 1.05.2023)
- Кобець Л.К. Лексико-семантична група як складник лексико-семантичної системи. Мова і культура. 2012. № 15. С. 129–135.
- Barthes R. The Fashion System. Berkeley : University of California Press, 1990. 351 p.
- Ekman P., Friesen W. The Repertoire of Non-verbal Behavior: Categories, Origins, Usages and Coding. Semiotica. / ed. By P. Ekman, W. Friesen. San Francisco : University of California, 1969. P. 49
- Славутич Є.В. Військовий костюм в Українській козацькій державі: уніформологічний словник. Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. 171 с.
- Спеціальні історичні дисципліни: довідник / Войцехівська І.Н. та ін. ; за ред. В. А. Смолій. Київ: Либідь, 2008. 520 с.
- Visual thesaurus URL: <https://www.visualthesaurus.com> (дата звернення: 1.05.2023)
- Higgins J. Confessional. London: Harper, 2010, 256 p.
- Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. 179 с.
- Словник української мови. Академічний глумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/korzno> (дата звернення: 1.05.2023)
- Хижняк, А. Данило Галицький. Львів: Каменяр, 1975. 558 с.

Marchenko N., Petrenko D. Lexical-semantic features of military clothing nominations in English- and Ukrainian-language discourse

Summary. The article provides a lexical-semantic analysis of military clothing nominations based on English- and Ukrainian-language discourse. The research problem and its connection with important scientific and practical tasks are characterized. The purpose of the article is formulated and the prospects for further research in the direction of lexical-semantic research of military clothing nominations in English- and Ukrainian-language discourse are indicated.

The views of linguists of the concept "lexical-semantic field" are considered, the main features of lexical-semantic fields, their structures are described. The article defines the structural organization of the lexical-semantic field "CLOTHES" and its integral semes. The lexical-semantic field appears as a special, hierarchically organized set of language units that belong to different parts of the language, and which are united by an invariant meaning. The article reveals the historical aspect of the study of military clothing nominations. The types of interrelationship of units of the lexical-semantic field have been studied. For example, the nominations of clothes of the thematic group "military clothes" and "military clothes" have been analyzed in generic-specific and antonymic correlations, respectively, in English- and Ukrainian-language discourse. The examples from fiction are given, which reflect the use of military clothing nominations. The conclusions suggest: further research into the structuring of military clothing nominations within the framework of lexical-semantic analysis, the identification of a pragmatic mode of consideration of military clothing nominations in today's English- and Ukrainian-speaking discourse, as well as the determination of the lexical-semantic interaction on the formation of military clothing nominations in English- and Ukrainian-speaking discourse.

Key words: semantic sign, category, lexical-semantic field, intentional and implicational lexical meaning, semantic correlations, genus-species relations, hyperonym, hyponym, thematic group, semiotics, non-verbal sign, uniformology.